

## چالش‌های حکومت‌ها در فضای مجازی (مطالعه موردی: تونس و لیبی)

محمدرضا حافظ نیا<sup>۱</sup>

زهرا پیشگاهی فرد<sup>۲</sup>

عبدالرضا فرجی راد<sup>۳</sup>

مهدی حسین پور مطلق<sup>۴</sup>

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۰۶/۰۱

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۸/۱۳

### چکیده

در قرن بیست و یکم، شکل‌گیری فضای مجازی که حاصل فناوری اطلاعات و ارتباطات و شبکه اینترنت است، نظام‌های سیاسی و مفاهیمی چون منافع ملی، امنیت ملی و ارزش‌های حکومت‌ها را با چالش‌های بی‌سابقه‌ای در امر حکومت‌داری مواجه ساخته و ساختارهای حکومتی از طریق فضای مجازی مورد نقد و چالش‌های جدی قرار گرفته‌اند. در این میان حرکت‌های اعتراضی و انقلاب‌ها تا پیش‌ازین از طریق فضاهای مدنی شکل می‌گرفتند؛ با گسترش فضای مجازی جنبه‌های جدیدی از تحولات حکومت‌ها را سبب شده است؛ به گونه‌ای که تحولات رخ داده در غرب آسیا و شمال آفریقا گویای این مسئله است، بنابراین در این پژوهش به این مسئله پرداخته شده که فضای مجازی به چه میزان می‌تواند زمینه تحولات و چالش حکومت‌ها را ایجاد کند. برای بررسی این موضوع به نظریات کاستلز، تافلر، لوسین پای، رسانه‌های جایگزین و نظریه‌های حکمرانی توجه شده است. روش این پژوهش تحلیلی - توصیفی به مطالعه کتابخانه‌ای وقایع‌نگاری تحولات تونس و لیبی پرداخته شده و در قسمت میدانی با استفاده از فن پرسش‌نامه، دیدگاه ۱۷۶ نفر از صاحب‌نظران در این حوزه پرداخته شده است. یافته‌ها نشان می‌دهد، فضای مجازی با تمامی مؤلفه‌های چالش حکومت‌ها رابطه معنادار دارد، همچنین در میان مؤلفه‌های فضای مجازی به ترتیب فضای شبکه‌های اجتماعی (گام بو و توییتر)، فضای وبلاگ، پست الکترونیکی، فضاهای تعاملی و گروه‌های خبری به ترتیب بیشترین تأثیر را بر تحولات ایفا می‌کند و در میان چالش حکومت‌ها موجودیت سیاسی کشور، ارزش‌های حکومت، منافع ملی و امنیت ملی به ترتیب توسط فضای مجازی مورد تهدید قرار می‌گیرد.

**واژگان کلیدی:** فضای مجازی، چالش حکومت‌ها، تونس، لیبی

۱. استاد و عضو هیئت‌علمی دانشگاه تربیت مدرس (عهده‌دار مکاتبات) (hafez\_m@modares.ir)

۲. استاد و عضو هیئت‌علمی دانشگاه تهران (sorour1334@yahoo.com)

۳. دانشیار و دکتر جغرافیای سیاسی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، ایران (a.farajrad@yahoo.com)

۴. دکتر جغرافیای سیاسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد علوم و تحقیقات، تهران، نویسنده مسئول (m\_motlagh2000@yahoo.com)

## بیان مسئله

ماه‌های پایانی سال ۲۰۱۰ میلادی جنبش‌هایی به ترتیب در تونس، مصر، لیبی و سوریه آغاز شدند که پیش از آن کم‌تر کسی به احتمال شکل‌گیری آن‌ها اندیشیده بود. از زمان پیدایش دولت مدرن بخش اعظم کشورهای عرب غرب آسیا همواره در سایه حکومت‌هایی اداره می‌شدند که در آن‌ها کم‌ترین میزان مشارکت مردمی وجود داشته است. حضور طولانی‌مدت و گسترده نظام‌هایی که ماهیتی اقتدارگرا داشته‌اند در این کشورها جز در موارد نادری با چالش‌هایی از نوع راهپیمایی‌های گسترده و اعتراض‌های فراگیر مردمی مواجه نبوده است. بیشتر جنبش‌هایی که تاکنون در این منطقه روی داده است در سایه احزاب سیاسی بوده و اختلاف‌هایی که میان دیدگاه‌های این احزاب و باورهای عمومی و مذهبی مردم این کشورها وجود داشته؛ مانع از آن شده است که این احزاب به صورت گسترده و سازماندهی‌شده بتوانند اعتراضات مدنی فراگیر در مخالفت با حکومت‌ها به راه اندازند. مطالعه تاریخ کشورهای عرب از قرن بیستم به این سو بیانگر آن است که دگرگونی حکومت‌ها در این منطقه جغرافیایی نه به وسیله مردم؛ بلکه با یاری جستن از اقدام به کودتا توسط بخشی از حاکمیت یا توسط ارتش - های عرب غرب آسیا صورت گرفته است. گروه‌های معترض زیادی در این کشورها وجود داشته اند؛ اما به علت نوع دیدگاه‌ها و رویکردهایی که در میان آنان وجود دارد قادر نبوده‌اند که به صورت یک حرکت فراگیر عمل نمایند. ضعف احزاب سیاسی، فقدان نهادهای مردمی قدرتمند و مشارکت نداشتن گسترده مردم در امور سیاسی قدرت تحرک را از جنبش‌های مدنی کشورهای عرب غرب آسیا گرفته بود. در بسیاری از موارد دیدگاه‌های که در میان مردم وجود داشته، این است که این احزاب قادر نیستند مردم را در به دست آوردن آنچه حق خویش می‌دانند یاری برسانند و رهبران این احزاب نیز فاقد قدرتی کارزماتیک می‌باشند که بتوانند همه مردم را از همه طیف‌ها و دیدگاه‌های سیاسی و اعتقادی به دورهم جمع نمایند. جنبش‌های اعتراضی جدیدی که در سال ۲۰۱۱ کشورهای غرب آسیا را در برگرفت نشان‌دهنده آن بود که احزاب سیاسی و کادر رهبری آن‌ها دست کم در به راه انداختن این اعتراضات کارایی لازم را ندارند. این حرکت‌های اعتراضی دارای دو ویژگی منحصر به فرد بوده است:

الف- نبود رهبری و شخصیت کارزماتیک در هدایت اعتراض‌ها.

ب- استفاده گسترده از رسانه‌های ارتباطی و فضای مجازی برای سازمان‌دهی اعتراض‌ها.

حضور گسترده مردم در این اعتراض‌ها، پوشش اخبار و رویدادهایی که در جریان تجمع‌های اعتراضی مردم در خیابان‌ها به وقوع می‌پیوست توسط رسانه‌های ارتباطی چه در سطح شبکه‌های خبری بین‌المللی همچون الجزیره، بی.بی.سی و... و چه در حوزه فضای مجازی موجب گردید که صدای معترضان در غرب آسیا بیش از هر زمان دیگری رساتر گردد. مجموعه این موارد سبب شد؛ که همگام با توسعه و پیشرفت علم و فناوری که باعث گردیده بخشی از نیازهای اجتماعی و اقتصادی مردم برطرف گردد، جوامع انسانی برای رفع نیازهای اجتماعی و فرهنگی خویش نیز در فرآیند تکاملی خود هرروز بهره‌گیری روزافزونی از ابزارهایی نماید که تا چند سال پیش وجود نداشتند و یا حداقل از ضریب نفوذ پایینی برخوردار بودند. در کشورهای عربی غرب آسیا؛ به‌ویژه در دو کشور لیبی و تونس نیز همین امر مهم اتفاق افتاد که مردم توانستند از طریق زیرساخت‌های ارتباطی و رشد شبکه‌های اجتماعی و فضای مجازی صدای اعتراض خود را به یک جنبش بین‌المللی تبدیل کرده و از این طریق آگاهی اجتماعی جامعه را بالا برده و رسانه‌های دنیا را با خود همراه سازند؛ در این میان کشور تونس به دلیل اینکه اولین جنبش‌های اجتماعی در این کشور شکل گرفت، دارای اهمیت است؛ همچنین کشور لیبی نیز به دلیل همسایگی با تونس و داشتن مرزهای مشترک و ساختار سیاسی یکسان و داشتن موقعیت راهبردی دارای اهمیت است؛ بنابراین در این پژوهش تلاش شده به این سؤال پرداخته شود که ابعاد فضای مجازی تا چه میزان در به چالش کشیدن حکومت‌های دو کشور لیبی و تونس نقش داشته است؟ و چه میزان تحولات رخ داده در این دو کشور تحت تأثیر فضای مجازی بوده است و هدف این پژوهش عبارت است از:

شناخت تأثیر عناصر و اجزای فضای مجازی ازجمله (فضاهای شبکه‌های اجتماعی، فضای وبلاگ، پست الکترونیک (ایمیل)، فضاهای تعاملی و گروه‌های خبری) در به چالش کشیدن مفاهیمی چون موجودیت نظام سیاسی، امنیت ملی، منافع ملی و ارزش‌های حکومت‌ها.

کشور تونس، در شمالی‌ترین نقطه آفریقا و در کنار دریای مدیترانه است که تاریخ ثبت شده آن به ۱۰ هزار سال پیش از میلاد مسیح برمی‌گردد. این کشور از غرب با الجزایر و از شرق و جنوب با لیبی و از شمال با دریای مدیترانه و سواحل ایتالیا هم‌مرز است. حدود ۴۰ درصد از خاک آن را صحرای بزرگ آفریقا پوشانده است و سبب شده آب‌وهوای این کشور گرم و خشک باشد. باین‌حال ساحل شمالی آن نسبتاً حاصلخیز و پوشیده از جنگل است. کشور تونس به ۲۴ استان تقسیم می‌شود. وسعت آن ۱۶۳/۶۱۰ کیلومترمربع است و بلندترین نقطه آن کوه

شعبانی با بلندی ۱۵۴۴ متر است (امیرشاهی ۱۳۷۵: ۲۳). جمعیت کشور تونس برابر آمار سال ۲۰۱۱ بانک جهانی، بالغ بر ۱۰,۶۷۳,۸۰۰ بوده است که از این میزان ۶۷ درصد شهرنشین (با نرخ رشد ۱.۵ درصد در سال) و ۳۳ درصد روستانشین هستند و از نظر توزیع سنی جمعیت، حدود ۴۴.۷ درصد در سنین ۲۵ تا ۵۴ سال قرار دارند؛ از جمله شهرهای پرجمعیت این کشور بعد از تونس، صفاقس، بنزرت، سوسه، قیروان و قابس است. کشاورزی، معادن و منابع طبیعی جهانگردی و صنعت نفت در اقتصاد تونس نقش مهمی دارند. این کشور دارای منابع انرژی همچون نفت، گاز طبیعی و معادن فسفات، آهن و روی و سرب است. تولید ناخالص داخلی این کشور در سال ۲۰۱۱ برابر با ۴۶,۴۳۴,۶۱۶,۱۴۴ بوده است و رشد سالانه تولید ناخالص این کشور با طراز منفی برابر با ۲- درصد بوده است. نرخ بیکاری در این کشور ۱۸ درصد است. ۷,۴ درصد از مردم زیر خط فقر زندگی می‌کنند و در سال ۲۰۱۱ میلادی نرخ تورم در این کشور ۳,۵ درصد گزارش شده است. با توجه به موقعیت راهبردی تونس در شمال آفریقا و در کنار دریای مدیترانه این کشور در طول تاریخ ۳ هزارساله خود در معرض رفت‌وآمد تمدن‌ها و فرهنگ‌های مختلف قرار گرفته است که حضور اقوام مختلف در طول دوران در سبب شده هرکدام سهم بسزایی در شکل‌گیری تاریخ و تمدن آن داشته باشند، البته نقش مسلمانان در این زمینه بسیار پررنگ و ملموس است؛ به گونه‌ای که امروزه ۹۸٪ جمعیت تونس مسلمانان و ۲٪ مسیحی هستند. تلویزیون کشور تونس دارای دو شبکه به زبان عربی است و برخی روزنامه‌های مهم تونس عبارت از الصباح، الحریه، الشروق و انباء تونس است که تا پیش از انقلاب مردمی تونس سانسور مطبوعات و اخبار وقایع در این کشور رواج داشت ([www.BBC.co.uk](http://www.BBC.co.uk)). از لحاظ سیاسی نیز نظام حکومت در کشور تونس پیش از انقلاب سال ۲۰۱۱ میلادی جمهوری بود. از زمانی که تونس استقلال خود را در سال ۱۹۵۶ از فرانسه به دست آورد تا ژانویه ۲۰۱۱، حزب گردهمایی قانونی که نقش اصلی را در استقلال تونس بازی کرد، حکومت را در دست داشت. حبیب بورقیه که رهبری این حزب را تا سال ۱۹۸۷ در دست داشت، در این سال با کودتای بدون خونریزی نخست‌وزیر خود، زین‌العابدین بن‌علی، سرنگون شد (Guardian, 2010).

بورقیبه<sup>۱</sup> ملی‌گرایانه سکولار بود که مدرنیزاسیون اقتصادی و اجتماعی را در صدر اولویت‌های خود قرارداد و در گسترش حقوق زنان و توسعه اقتصادی تا حدودی موفق بود. بن‌علی نیز از زمان سرنگونی بورقیبه در ۱۹۸۷ تا زمان فرار از کشور، سیاست‌های اجتماعی و اقتصادی بورقیبه را ادامه داد؛ اما فضای سیاسی در دوره بن‌علی بسته‌تر شد. در این نظام رئیس‌جمهور کابینه، نخست‌وزیر، حاکمان مناطق و رئیس سازمان رسمی نظارت بر انتخابات را تعیین می‌کرد. افزون بر این، در آخرین اصلاحات قانون اساسی که در سال ۲۰۰۲ به همه‌پرسی گذاشته شد، محدودیت سه دوره‌ای نامزدی برای ریاست جمهوری لغو شد و حداکثر سن نامزدهای ریاست جمهوری از ۷۰ سال به ۷۵ سال افزایش یافت (Freedomhouse, 2010). این اصلاحات به‌وضوح برای بقای حکومت در دستان بن‌علی انجام شد. اصلاحات ۲۰۰۲، افزون بر تسهیل نامزدی مجدد بن‌علی و تمدید ریاست جمهوری وی، شرایط دشواری برای نامزدی رقبای تعیین کرد (احمدیان ۱۳۹۰: ۷). بدین ترتیب، نظام سیاسی بسته تونس، از سال ۲۰۰۲ بسته‌تر هم شد و آزادی‌های مدنی و سیاسی؛ به‌ویژه از ۱۱ سپتامبر ۲۰۰۱ و اعلام حمایت تونس از جنگ علیه تارشگری (که درواقع همچون بسیاری از کشورهای غرب آسیا بهانه‌ای برای سرکوب مخالفان شد) به‌طور کامل قربانی شد. در چنین شرایطی، رسانه‌های مستقل، روزنامه‌نگاران و وبلاگ‌نویسانی که انتقاداتی متوجه دولت می‌کردند، سرکوب و شکنجه و از کار خود اخراج و با ممنوعیت خروج از کشور مواجه شدند. در سال ۲۰۱۰، کمیته حمایت از روزنامه‌نگاران، تونس را ازجمله ۱۰ کشور ناامن جهان برای وبلاگ‌نویسان رتبه‌بندی کرد (Freedomhouse, 2010).

تظاهرات خیابانی در تونس در دسامبر ۲۰۱۰ به علت بیکاری، فساد، فقر گسترده، تورم و ... در ابتدای ژانویه ۲۰۱۱ به اوج رسید که در اثر بالا گرفتن این اعتراضات صدها تن کشته شدند که عمده اعتراضات در شهرهای تونس، سیدی بوزید، استان القصیرین، صفاقس، تاله و ... روی داد. کشور لیبی نیز، در منطقه شمال آفریقا و در ساحل جنوبی دریای مدیترانه واقع شده و از نظر جغرافیای سیاسی حلقه وصل غرب آسیا به مغرب عربی و راه ورود قاره اروپا به آفریقا به شمار می‌آید. لیبی از شرق با مصر، از غرب با تونس و الجزایر و از جنوب با سودان، چاد و نیجر همسایه است. ۷،۱ میلیون نفر از جمعیت ۵،۶ میلیون نفری لیبی در پایتخت این کشور،

۱. حبیب بورقیبه رئیس‌جمهور تونس در سال‌های ۱۹۵۷ تا ۱۹۸۷ بود. بورقیبه معروف به مجاهد کبیر پدر جنبش استقلال‌طلبی تونس است.

طرابلس، زندگی می‌کنند. لیبی، به‌طور سنتی، به سه منطقه اصلی به نام‌های «اقلیم طرابلس ۱»، «فزآن ۲» و «برقه ۳» تقسیم می‌شود. لیبی با وسعتی معادل ۱,۷۷۵,۰۰۰ کیلومترمربع، چهارمین کشور پهناور قاره آفریقا و شانزدهمین کشور پهناور جهان محسوب شده و دارای بیش از ۱۸۰۰ کیلومتر ساحل در دریای مدیترانه است. حدود ۹۰ درصد از سرزمین لیبی را بیابان و صحراها پوشانده است. مناطق نسبتاً سرسبز لیبی در کناره‌های دریای مدیترانه قرار گرفته است. هیچ رودخانه دائمی در خاک لیبی وجود ندارد و تنها دو درصد خاک آن کاربرد کشاورزی دارد. بخش عمده مواد غذایی مورد نیاز مردم لیبی از خارج وارد می‌شود. لیبی یکی از کم تراکم‌ترین کشورهای دنیاست. مساحت لیبی اندکی بزرگ‌تر از ایران است، ولی جمعیت آن کم‌تر از یک‌دهم ایران است. ۹۰ درصد از جمعیت این کشور در باریکه‌ای از کناره‌های مدیترانه‌ای این کشور زندگی می‌کنند و دیگر مناطق آن تقریباً تهی از جمعیت است و تنها قبیله‌های بیابان‌گرد (بدوی) در آن روزگار می‌گذرانند (Willis, ۲۰۰۸). بیشتر این جمعیت شهرنشین نیز در سه شهر طرابلس، بنغازی و مصراته (countrystudies.us, 2013) و در نوار ساحلی این کشور مستقر هستند. طرابلس پایتخت کشور یک شهر ساحلی بوده که در شمال غربی لیبی بر کرانه دریای مدیترانه واقع شده و در سده هفتم پیش از میلاد فنیقی‌ها آن را ساخته‌اند. از لحاظ ساختار اجتماعی نیز، امید به زندگی زنان در لیبی ۴۴-۷۹ سال و برای مردان ۸۱-۷۴ سال است. نژاد مردم لیبی به ترتیب عرب (۸۷٪)، بربر (۷٪) و بقیه (۳/۹٪) است. سی درصد جمعیت لیبی زیر ۱۵ سال و دوسوم آن زیر سی سال دارند. ۹۷ درصد مردم لیبی مسلمان سنی هستند و نزدیک به ۱۲۰ قبیله در این کشور وجود دارد. زبان‌های رایج در این کشور شامل عربی، انگلیسی و ایتالیایی است. زبان رسمی لیبی عربی است. ولی بربری هم در میان اقلیتی از مردم این کشور رواج دارد (www.Cia.gov). نظام اقتصادی لیبی بر اساس دیدگاه‌های رهبر سابق این کشور، «معمر قذافی»، شکل گرفته بود. افکار وی که در کتاب سبز انعکاس یافته و مردم را در روند تولید کشور شریک دانسته و به میزان مشارکت، آن‌ها را مستحق بهره‌مندی از درآمد به‌دست‌آمده می‌داند. بر اساس این دیدگاه بخش خصوصی در این کشور در چند دهه گذشته چندان جایگاهی نداشته است؛ اما در سال‌های اخیر به مرور

1. Climate Tripoli.

2. Fezzan.

3. Brega.

تغییراتی در سامانه اقتصادی لیبی ایجاد و زمینه برای مشارکت بخش خصوصی فراهم گردید. تحولات بین‌المللی سال‌های اخیر و رفع تحریم‌های بین‌المللی علیه لیبی این روند را شدت بخشید. نفت لیبی، از مرغوب‌ترین منابع نفتی جهان است و یکی از ۱۰ کشور اصلی صادرکننده نفت در جهان است؛ که بعد از رفع تحریم‌های بین‌المللی و افزایش نرخ جهانی نفت، درآمد این کشور از سال ۲۰۰۳ به صورت تصاعدی بالا رفته است. کشورهای ایتالیا و آلمان نیز عمده‌ترین شرکای تجاری لیبی است. تولید ناخالص داخلی این کشور در سال ۲۰۱۱، ۹۷، ۳۷ میلیارد دلار بوده است. نرخ بیکاری در این کشور ۳۰ درصد است و یک‌سوم مردم این کشور زیر خط فقر زندگی می‌کنند. در سال ۲۰۱۱ میلادی نرخ تورم در این کشور ۹، ۱۵ درصد بوده است. (۲۰۱۱، [www.Cia.Gov](http://www.Cia.Gov)). کشور لیبی استقلال خود را در تاریخ ۱۰ فوریه سال ۱۹۴۷ میلادی از کشور ایتالیا به دست آورد و به دو کشور انگلیس و فرانسه سپرده شد و در نهایت در تاریخ ۲۴ دسامبر ۱۹۵۱ استقلال کامل خود را به دست آورد. پس از استقلال این کشور پادشاهی متحده لیبی نامیده شد تا اینکه در سال ۱۹۶۳ میلادی نام پادشاهی لیبی بر آن نهاده شد. (Cahoon, 2011). پس از کودتای معمر قذافی در سال ۱۹۶۹ میلادی نظام حکومتی لیبی از پادشاهی به جمهوری تبدیل گردید و این کشور نام خود را جمهوری عربی لیبی تغییر داد. از سال ۱۹۷۷ تا سال ۱۹۸۶ میلادی نام رسمی این کشور به جمهوری خلق عربی سوسیالیستی لیبی تغییر یافت و در نهایت از سال ۱۹۸۶ تا سال ۲۰۱۱ با نام رسمی جمهوری عربی خلق سوسیالیستی بزرگ لیبی در سطح بین‌المللی شناخته می‌شد. حکومت قذافی صنایع این کشور را دولتی کرد و در عرصه سیاست خارجی رویکرد ضد غربی و درعین حال دائماً متغیر در پیش گرفت. این تغییر و چرخش‌ها، مناسبات لیبی را حتی با شماری از کشورهای عربی نیز تنش‌آلود کرد. در جریان ناآرامی‌هایی که از تونس آغاز شد و سپس در مصر اتفاق افتاده بود؛ در اوایل ۲۰۱۱ به کشور لیبی گسترش یافت. از جمله شهرهای درگیر در تحولات ۲۰۱۱ کشور لیبی عبارت‌اند از شهر پایتختی طرابلس و برخی شهرهای حاشیه‌ای مانند بنغازی، بیضا، زاویه. بر این اساس با معرفی و بررسی اجمالی هر دو کشور می‌توان عنوان داشت؛ در زیرساخت‌های جامعه زمینه ایجاد تحولات اجتماعی وجود داشته است؛ همان‌طور که می‌توان بر اساس نظریه‌ها این مسئله را تبیین کرد.

همان گونه که کاستلز یکی از پیامدهای مهم گسترش فناوری های اطلاعات و ارتباطات نوین مبتنی بر آن راه، دگرگونی فرهنگ ها می داند و معتقد است در اثر ایجاد و گسترش شاهراه های اطلاعاتی، فرهنگ نوینی در حال ظهور است (کاستلز ۱۳۸۰: ۳۸۳-۳۸۴) و شکل گیری جامعه شبکه ای، به بررسی «پیدایش یک ساختار اجتماعی نوین» می پردازد و این ساختار اجتماعی نو با پیدایش ابزارهای ارتباطی نوین در اواخر قرن بیستم و شکل گیری گروه های هویت خواه جدید شکل گرفته است. (کاستلز ۱۳۸۰: ۴۲-۴۱).

همچنان که تافلر معتقد است، اطلاعات در این عصر در دست کسانی است که صاحب شبکه های ارتباطی (تافلر، ۱۳۷۴) و رسانه ها و وسایل ارتباط جمعی جدید با تحول در افکار عمومی می توانند، واپایش دولت ها را کاهش داده و زمینه تحولات اجتماعی را افزایش دهند. در همین راستا صاحب نظرانی بر این باورند که فضای سایبر در سایه فعالیت های اجتماعی کاربران اینترنت هویت می یابد. همان گونه که مورنینگ استار<sup>۱</sup> و فارمر<sup>۲</sup> فضای مجازی را بیشتر وسیله ای ایجاد تعامل های اجتماعی تعریف می کنند تا پیاده سازی فناوری، در نظر آنان واسطه کامپیوتری در فضای مجازی مجرای ارتباطی مردم واقعی را افزایش می دهد؛ که در این شرایط زمینه کاربرد رسانه جایگزین<sup>۳</sup> نیز شکل می گیرد که بخش هایی از نیازهای خبری و اطلاعاتی شهروندان و گروه های اجتماعی محروم را برطرف نماید. رسانه جایگزین می تواند به عنوان رسانه ای که تلاش دارد در آزادی دگرگونی اجتماعی به وسیله مضمون انتقادی رسانه مشارکت جوید و بتواند روابط اجتماعی مسلط را مورد پرسش قرار دهد (Sandoval and Fuchs, 2010: 147). تیم او. سولیوان<sup>۴</sup> در تعریف رسانه های جایگزین می گوید، شکل هایی از ارتباطات رسانه ای که بدون شک سیاست های نهادی و ایجاد شده را با مخالفت یا چالش مواجه می نمایند، در این دریافت همه آنها از تغییر در جامعه یا حداقل ارزیابی مجدد انتقادی از ارزش های سنتی دفاع می کنند (O'Sullivan, 1994: 10). رسانه های جایگزین پیدایش و حیات خویش را مدیون به وجود آمدن فناوری هایی هستند که زمینه را برای برقراری ارتباطات شبکه ای و مشارکت شهروندان در تهیه و تولید اطلاعات فراهم کرده اند، فناوری هایی که امروزه

1. Chip Morningstar

2. F. Randall Farmer

3. Alternative Media

4. Av.salyvan



از آن‌ها با عنوان فناوری آزادی‌بخش<sup>۱</sup> یاد می‌گردد. در تحقیقی که از سوی دو تن از محققان موسسه فناوری ماساچوست به نام رابرت فاریس<sup>۲</sup> و نارت ویلنیو<sup>۳</sup> صورت گرفته است، نشان دادند حکومت‌ها در فضای مجازی تحت سه عنوان حفاظت از ارزش‌های اجتماعی، حفظ ثبات سیاسی و امنیت ملی، فعالیت شهروندان خود را در این عرصه مورد محدودیت قرار می‌دهند و به حفظ حاکمیت سیاسی خود می‌پردازند.

در این میان شیوه حکمرانی آنارکرونیستی نیز می‌تواند خود زمینه تحولات را ایجاد کند؛ بدین معنی که در این شیوه به ناهم‌زمانی با ترتیبات و روال جاری زمانه، می‌تواند آگاهانه یا ناآگاهانه باشد؛ توجه دارد. موضوع ناهم‌زمانی فقط حکمرانی نیست، هنر، شخص، حادثه یا رسم خاصی هم می‌تواند با زمانه خود ناجور و متفاوت باشد. بر این اساس، حکمرانی آنارکرونیستی یا ناهم‌زمان، آگاهانه یا ناآگاهانه، حاضر یا قادر به درک روند نوظهور و فرایند متناسب نیست و مدام به شیوه‌های منسوخ یا غیرمعارف متوسل می‌شود.

درزمینه بحران حکومت‌ها نیز لوسین پای (۱۹۷۴) و همکاران یکی از مهم‌ترین تقسیم‌بندی‌های بحران را ارائه کرده‌اند و معتقدند بحران نفوذ، بحران توزیع، بحران مشارکت، بحران مشروعیت و هر کدام می‌تواند مشروعیت حکومت را با مشکل روبرو کند (ساوه درودی ۱۳۹۰: ۱۵۶). بر این اساس معتقد است، در بحران مشروعیت که منظور از آن، توجیه عقلانی چرایی اطاعت مردم از حکومت است، حکومت مشروعیت خود را از مردم می‌گیرد و درواقع انعکاسی از کیفیت زندگی مردم است؛ که بحران آن اعتبار نظام را زیر سؤال می‌برد. در بحران مشارکت، انسان به‌عنوان عضو جامعه برای تأمین امنیت و رسیدن به خواسته‌های خود از ارضاء نیازهای فردی خود چشم بشوید و به نهاد دولت تکیه می‌کند و اگر نظام متقابلاً چنین درخواست فرد را پاسخ ندهد احتمال بروز بحرانی که لوسین پای، از آن به‌عنوان "بحران مشارکت" یاد می‌کند متصور است. در بحران نفوذ، روابط متقابل دولت و فرد تعریفی مشخص و مدونی برخوردار است که در قالب قوانین و مقررات لازم‌الاجرا بوده و دولت نیز موظف است زندگی افراد را تأمین و خواسته‌های مردمی را برآورده سازد؛ که در این میان توزیع عادلانه فرصت، قدرت، ثروت و... مورد توجه است که این مهم در حکومت‌های سنتی کم‌تر مورد توجه

1. Liberation Technology or Technologies of Liberation

2. Robert Faris

3. Nart Villeneuve

قرار می‌گیرد و اصل برابری، جایگاهی ندارد و بحران توزیع، نیز به گستره سیاسی حکومت‌ها، شامل اقتدار و ثبات حکومت‌ها در عرصه داخلی و بین‌المللی می‌پردازد.

بنابراین پای معتقد است؛ میزان مشروعیت نظام ارتباط تنگاتنگی با نفوذ حکومت در بین مردم دارد. هرچه این میزان بالاتر باشد دولت‌ها از قدرت بیشتر در بین مردم برخوردار هستند. منابع به‌طور برابر تقسیم نمی‌شود و سامانه ناعادلانه توزیع کالا، خدمات و حتی ارزش‌ها و فرصت‌ها منجر به بحران می‌شود و با استفاده از ابزارهای جدید دنیای امروز می‌تواند این بحران‌ها را به اعتراضات اجتماعی تبدیل کند. در مواقعی که اعتراضات اجتماعی که از رسانه‌های جایگزین برای بیان انتقادات خویش استفاده می‌نمایند و نظام‌های سیاسی حاکم را با چالش مواجه می‌کنند. بسیاری از حکومت‌ها از امکاناتی که فضای مجازی برای فعالیت شهروندان فراهم می‌نماید، به‌عنوان یک سلاح استفاده می‌کنند و به مقابله با اعتراضات اجتماعی می‌پردازند. در این فرآیند آزادی بیان و ارتباطات شهروندان به‌صورت قانونی و غیرقانونی توسط ابزارهایی که فناوری برای دولت‌ها فراهم می‌نماید، مورد نظارت، محدودیت و تهدید قرار می‌گیرد. دولت‌ها به‌وسیله سانسور منابع خارجی، مسدود کردن وب‌گاه‌ها و آزار و بازداشت وبلاگ‌نویسان، تحلیل‌گران برخط و فعالان دیجیتال به واپایش جریان اطلاعات و ارتباطات می‌پردازند. در مقابل منتقدان و مخالفان که امروزه به‌صورت گسترده از فضای سایبر و ابزارهای ارتباطی استفاده می‌کنند تلاش خود را به این امر معطوف می‌نمایند که با غلبه بر محدودیت‌های اعمال شده از سوی حکومت‌ها برای دستیابی بدون مانع به اطلاعات، رسانه‌های جایگزین به دیدگاه‌ها و انتقادات خویش را منتشر نمایند و به سازمان‌دهی اعتراضات سیاسی و اجتماعی و بپردازند.

### اهمیت و ضرورت پژوهش

در ماه‌های پایانی سال ۲۰۱۰ میلادی جنبش‌هایی به ترتیب در تونس، مصر، لیبی و سوریه آغاز شدند که پیش از آن کم‌تر کسی به‌احتمال شکل‌گیری آن‌ها اندیشیده بود. از زمان پیدایش دولت مدرن بخش اعظم کشورهای عرب غرب آسیا همواره در سایه حکومت‌هایی اداره می‌شدند که در آن‌ها کم‌ترین میزان مشارکت مردمی وجود داشته است.

جنبش‌های اعتراضی اخیر در غرب آسیا و شمال آفریقا از پویایی و سازمان‌دهی قدرتمندتری برخوردار بوده‌اند و نقش و کارکرد رهبری در آن‌ها تحولات عمده‌ای یافته است. در جغرافیای سیاسی، این دو ویژگی را می‌توان پیامد گسترش فناوری‌های ارتباطی و پا به عرصه وجود نهادن فضای مجازی دانست. بر این اساس فضای مجازی با ایجاد دسترسی به منابع مختلف

اطلاعاتی، علمی و سایر گروه‌های اجتماعی، جوامع انسانی را در ابراز نظر، انتقاد، مخالفت و... نسبت به سیاست‌های جاری در سطوح فروملی، ملی و فراملی آزادتر و توانمندتر از گذشته نموده است. گسترش زیرساخت‌های ارتباطی و افزایش میزان دسترسی اعضای یک جامعه به رسانه‌های ارتباطی و فضای مجازی، بر نیازها، مشارکت سیاسی و تعامل شهروندان با فضای سیاسی محلی، ملی و بین‌المللی تأثیرگذار است. امروزه شهروندان کشورهای مختلف به‌وسیله امکانات و زیرساخت‌های فناوری ارتباطات که در چند سال اخیر توسعه‌یافته است بر میزان آگاهی خود می‌افزایند و به نشر و پیگیری اخبار و اطلاعات در فضای مجازی و رسانه‌های ارتباطی می‌پردازند و دیگر همانند گذشته در برابر رسانه‌ها منفعل عمل نمی‌کنند. تردیدی نیست که فضای مجازی تغییرات شگرفی را در تمامی جوانب زندگی بشری به وجود آورده است. فناوری، اخلاق، موضوعات اجتماعی، سیاست و استراتژی به‌صورت روزافزونی با یکدیگر مرتبط شده و بر همدیگر تأثیر می‌گذارند. در این راستا نقش فضای مجازی در به چالش کشیدن مفاهیمی چون موجودیت نظام سیاسی، منافع ملی، امنیت ملی، ارزش‌های حکومت‌ها از اهمیت مضاعفی برخوردار است. ازاین‌رو، بررسی رابطه متغیر فضای مجازی با تنش‌ها و چالش‌های حکومت‌ها، احساس می‌شد و سعی بر آن شده است که ضمن آینده‌نگری در مورد مخاطرات و فرصت‌های آن راه‌حلی نیز ارائه گردد.

### سؤال، فرضیه و هدف پژوهش

یکی از مهم‌ترین ویژگی‌های فضای مجازی، افزایش چشمگیر ارتباطات بین انسان‌ها در مناطق مختلف جهان است. تقریباً هیچ جنبه‌ای از زندگی بشر از تغییرات نشأت گرفته از فضای مجازی به دور نمانده است. با توجه به این موضوع هدف از تحقیق حاضر این است که با مطالعه اجزاء و عناصر سازنده فضای مجازی که همان فناوری اطلاعات و اینترنت است و تأثیر آن در به چالش کشیدن حکومت‌ها و آسیب‌های ناشی از این مقوله برای حکومت‌ها پردازیم.

**سؤال اصلی:** فضاهاى شبکه‌ای چگونه برای حکومت‌ها چالش ایجاد می‌کند؟

**فرضیه:** به نظر می‌رسد بین فضاهاى شبکه‌ای و ایجاد چالش در حکومت‌ها رابطه معنادار وجود دارد.

**پیشینه پژوهش:** مباحث مربوط به فضای مجازی، از موضوعات جدیدی هستند که در سال‌های ابتدایی قرن حاضر به‌طور فراگیر و جدی مورد توجه جهانیان قرار گرفته است. به همین دلیل نیز هنوز چکش‌های لازم را نخورده‌اند. در کشور ما این موضوع بسیار جوان است و تنها

پژوهش‌هایی که انجام شده است بیشتر ناظر بر جنبه‌های حقوقی و سیاسی مقوله فضای مجازی است. همچنین پژوهش‌هایی که در ابعاد بین‌المللی به رشته تحریر درآمده است عمدتاً یا به صورت معرفت‌شناسانه است که ناظر بر ابعاد جامعه‌شناختی است، یا به صورت مصداقی و موردی تأثیرات فضای مجازی در تحولات جامعه مورد بررسی قرار گرفته شده است. در ادامه به پژوهش‌های انجام شده در جامعه جهانی و ایرانی به طور منفک اشاره خواهد شد:

• Virtual Civil Society: The New Frontier of Social Capital- Miki Caul Kittilson Russell J. Dalton. (2011)

• The Role of Social Networking Services in eParticipation- Øystein Sæbø, Jeremy Rose, and Tom Nyvang (2009).

- بررسی نقش فضای مجازی در سازمان‌دهی حرکت‌های اعتراضی غرب آسیا-مطالعه موردی مصر، زهرا احمدی‌پور، یونس رشیدی (۱۳۹۰).
- موقعیت راهبردی مصر و ژئوپلیتیک بی‌ثباتی در منطقه راهبردی غرب آسیا، جلیل آقاپور (۱۳۹۰).
- نقش رسانه‌ها و فضای مجازی در تحولات جغرافیای سیاسی غرب آسیا و شمال آفریقا، مریم برازجانی (۱۳۹۰).
- نقش و تأثیر رسانه‌های جدید در بهار عربی: بررسی موردی مصر، فاطمه قربانی، جواد جمالی (۱۳۹۰).
- نقش رسانه‌های جدید در انقلاب‌های جهان عرب، علی امید، مهرداد رشیدی (۱۳۹۱).
- واکاوی نقش اینترنت و رسانه‌های اجتماعی جدید در تحولات منطقه غرب آسیا و شمال آفریقا، داود آقایی، سعید صادقی، داریوش هادی (۱۳۹۱).

### روش پژوهش

پژوهش حاضر از دو بخش تشکیل شده، ابتدا مطالعات کتابخانه‌ای که بررسی اسناد و مقالات و کتب در زمینه تحولات تونس و لیبی پرداخته و به وقایع‌نگاری این جنبش‌ها پرداخته شده و در بخش دیگر بررسی پیمایشی و با استفاده از فن پرسش‌نامه است که جامعه آماری آن، شامل کلیه صاحب‌نظران، کارشناسان و متخصصان حوزه علوم سیاسی، علوم ارتباطات، جامعه‌شناسی، جغرافیای سیاسی و روابط بین‌الملل در حوزه تحولات غرب آسیا هستند؛ بر این اساس نمونه‌گیری از این جامعه آماری به صورت تصادفی ساده صورت گرفته و با توجه به معیار آگاه بودن و صاحب‌نظر بودن در موضوع تحقیق ۱۷۶ نفر از جامعه آماری ۴۳۲ نفر انتخاب شدند.

برای سنجش مؤلفه‌ها و ابعاد فضای مجازی و مؤلفه‌های چالش حکومت‌ها از گویه‌ها و معرفه‌ای خودساخته پژوهشگر که برمبنای چارچوب نظری و دیدگاه نظریه‌پردازان استفاده گردیده و پرسش‌نامه بر اساس تعریف عملیاتی متغیرها، مفاهیم تنظیم شده است که به‌صورت سؤالات بسته و در طیف لیکرت مطرح شده است.

مؤلفه‌های مورد بررسی عبارت‌اند از مؤلفه‌های متغیر مستقل فضای مجازی شامل ۱. فضای شبکه‌های اجتماعی شامل: توئیتر، فیس‌بوک، مای‌اسپیس ۲. فضای وبلاگ ۳. فضای پست الکترونیک (رایانامه) ۴. فضای تعاملی (گفت‌وگو) ۵. فضای گروه‌های خبری (بی‌بی‌سی، سی‌ان‌ان و الجزیره)؛ متغیر وابسته چالش حکومت‌ها (شامل مؤلفه‌های موجودیت نظام سیاسی، امنیت ملی، منافع ملی، ارزش‌های حکومت) است.

برای سنجش میزان روایی و پایایی میان گویه‌ها از ضریب آلفای کرونباخ که مبتنی بر ماتریس همبستگی گوی‌های و ضرایب روایی کل طیف، استفاده شده است. بر این اساس در آزمون اولیه پرسش‌نامه توسط ۳۰ نفر از پاسخ‌گویان تکمیل شد و طیف‌ها مورد آزمون روایی قرار گرفتند و گویه‌های نامناسب که سبب کاهش روایی طیف می‌شدند حذف و نیز اصلاحات صوری و ویرایشی در آن‌ها انجام شد. سپس برای بار دوم پرسش‌نامه با همان تعداد پاسخگو مورد آزمون مقدماتی قرار گرفت و گویه‌ها روایی پذیرفتنی را نشان دادند.

برای تجزیه و تحلیل داده‌های جمع‌آوری‌شده؛ از نرم‌افزار اسپاس اس استفاده شده است، داده‌های تحقیق برحسب سطوح متغیرها با استفاده از انواع روش‌های آماری و ضریب همبستگی تحلیل شده است، که در این روش متناسب با اهداف تحقیق و فرضیات آن از آماره‌ها و روش‌های توصیفی و استنباطی مانند آزمون اسپیرمن، پیرسون و فریدمن و ... استفاده گردیده است.

**یافته‌های پژوهش:** در این بخش ابتدا به یافته‌های کتابخانه‌ای و اسنادی در مورد وقایع تونس و لیبی پرداخته می‌شود و سپس یافته‌های پیمایشی عنوان می‌گردد.

#### الف) یافته‌های کتابخانه‌ای

جدول (۳-۱): رویدادنگاری رفتارها و رخدادهای سیاسی کشور تونس در سال ۲۰۱۱

| زمان‌های رفتارها و رخدادهای سیاسی | مکان حاشیه‌ای                                                                                           | مکان مرکزی (پایتخت)                             | رخدادها و پیامدهای سیاسی                                                                             |
|-----------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------|------------------------------------------------------------------------------------------------------|
| ۱۸ سپتامبر ۲۰۱۰                   | شکل‌گیری اعتراضات اولیه در شهر سیدی بوزید بر اثر خودسوزی محمد بوعزیزی                                   |                                                 |                                                                                                      |
| ۱۹ تا ۲۵ سپتامبر                  | تظاهرات در شهرهای مینزل بوزینه، سیدی بوزید و صفاقس، مکناسی،                                             |                                                 | قتل محمد عمارتی توسط پلیس در شهر بوزینه                                                              |
| ۲۷ دسامبر                         | گسترش اعتراضات در شهرهای سوسه، صفاقس و مکناسی                                                           | کشیده شدن اعتراضات به تونس                      | درگیری شدید میان پلیس و معترضان در تونس                                                              |
| ۲۸ سپتامبر                        | تظاهرات کارگران در قفصه                                                                                 |                                                 | بن علی در نطقی تلویزیونی معترضان را تهدید به سرکوب کرد                                               |
| ۳۰ دسامبر                         | اعتراضات در شهرهای المنستیر، السبخه، شبها                                                               |                                                 | اعتراض کانون وکلای تونس به وضع موجود و سرکوب معترضان، سرکوب معترضان در شهرهای المنستیر، السبخه، شبها |
| ۳ ژانویه                          | تظاهرات در شهر تاله در اعتراض به هزینه بالای زندگی و بیکاری و همچنین حمایت از اعتراض‌های شهر سیدی بوزید |                                                 | سرکوب شدید معترضان در تاله و مجروح شدن بیش از ۲۵۰ نفر در اثر استنشام گاز ضد شورش توسط پلیس           |
| ۶ ژانویه                          |                                                                                                         | اعتصاب و راهپیمایی بیش از ۹۵ درصد از وکلای تونس |                                                                                                      |
| ۱۱ ژانویه                         |                                                                                                         | تظاهرات و درگیری با پلیس در منطقه               |                                                                                                      |

| زمان‌های رفتارها و رخدادهای سیاسی   | مکان حاشیه‌ای                                                                                                       | مکان مرکزی (پایتخت)                                                                   | رخدادها و پیامدهای سیاسی                                                                                                                                                                                                  |
|-------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                     |                                                                                                                     | شهری التضامن<br>المنیله در<br>تونس                                                    |                                                                                                                                                                                                                           |
| ۱۲ و ۱۳<br>ژانویه                   | تظاهرات در سایر شهرها                                                                                               | گسترش<br>اعتراضات در<br>شهر تونس در<br>دو روز منتهی<br>به ۱۴ ژانویه                   | در روز ۱۳ ژانویه بن علی وعده داد که شرکت در انتخابات ۲۰۱۴ شرکت نخواهد کرد و همچنین وعده آزادی بیشتر و گسترش اصلاحات و رفع موانع اینترنتی را به مردم داد.                                                                  |
| ۱۴ ژانویه                           |                                                                                                                     | تظاهرات<br>گسترده در شهر<br>تونس و تداوم<br>اعتراضات                                  | اعلام حالت فوق‌العاده از سوی بن علی، درگیری شدید میان نیروهای امنیتی و مردم، خروج شب‌هنگام زین‌العابدین بن علی از تونس، محمد الغنوشی در نطق تلویزیونی، خود را برابر ماده ۵۶ قانون اساسی رئیس‌جمهوری قانونی تونس اعلام کرد |
| ۱۷ ژانویه<br>تا ۲۷<br>فوریه<br>۲۰۱۱ | شکل‌گیری مجدد تظاهرات علیه حزب دموکرات قانون اساسی (RDC) در اکثر شهرهای تونس مانند صفاقس، قفصه، سوسه، مNAVSTIR و... | تظاهرات<br>گسترده علیه<br>RDC و تقاضای<br>برکناری غنوشی<br>و تمامی اعضای<br>دولت قبلی | غنوشی در روز ۲۱ ژانویه اعلام کرد پس از ۶ ماه با برگزاری انتخابات آزاد استعفا خواهد داد، برکناری ۶ وزیر از کابینه دولت، استعفای محمد الغنوشی در روز ۲۷ فوریه و انتقال قدرت به الباجی قائد السبسی                           |

جدول (۲-۳): رویدادنگاری رفتارها و رخدادهای سیاسی کشور لیبی در سال ۲۰۱۱

| زمان و رفتارها و رخدادهای سیاسی                                                                       | حاشیه                                                                                                                                                                                                                                                                                                                         | مکان مرکزی                     | رخدادها و پیامدهای سیاسی |
|-------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|--------------------------------|--------------------------|
| فوریه ۲۰۱۱<br>۱۵ فوریه<br>۱۶ فوریه<br>۱۷ فوریه (روز خشم)<br>۱۸ فوریه<br>۱۹ تا ۲۲<br>۲۳ تا اواخر فوریه | - بنغازی (مقر فرماندهی پلیس شهر)،<br>بیضا، زنتان، درنا،<br>- بنغازی ((میدان الشجره))، اجدابیه،<br>زنتان، درنا، بیضا<br>- بنغازی، اجدابیه، زنتان، درنا، بیضا<br>- بنغازی، بیضا<br>- درگیری در شهرهای بنغازی، بیضا، درنا<br>- سقوط شهرهای شرقی و برخی از<br>شهرهای غربی نزدیک پایتخت مانند<br>بنغازی، مصراته، زوارة، رأس لانوف، | طرابلس                         |                          |
| مارس ۲۰۱۱<br>۲ مارس<br>۳ مارس<br>۹ تا ۱۵<br>مارس<br>۳۱ مارس                                           | - سقوط شهرهای اجدابیا و البریقه<br>شهرهای طبرق، البیضا، بنغازی، رأس<br>النوف در شرق لیبی<br>و مصراته، الزاویه و بن قردان در دست<br>مخالفان<br>- بازپس‌گیری شهرهای زاویه، رأس<br>النوف، البریقه، اجدابیا توسط دولت<br>- حمله نیروهای ناتو به شهر باب العزیزیه                                                                  | حمله نیروهای<br>ناتو به طرابلس |                          |
| آوریل ۲۰۱۱<br>۹ آوریل                                                                                 | - ناکامی ارتش لیبی در تصرف شهرهای<br>برقه و اجدابیا توسط نیروهای شورشی و<br>حملات ناتو<br>- درگیری نیروهای دولت با نیروهای<br>شورشی و ناتو در شهرهای البریقه،<br>اجدبیا                                                                                                                                                       |                                |                          |
| می ۲۰۱۱                                                                                               | - واپایش شهرهای ابورویا و کفرا توسط                                                                                                                                                                                                                                                                                           | حمله به طرابلس                 |                          |



| زمان و رفتارها و رخدادهای سیاسی                                                  | حاشیه                                                                                                                                                                                                                                                    | مکان مرکزی                                                                                                            | رخدادها و پیامدهای سیاسی              |
|----------------------------------------------------------------------------------|----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|---------------------------------------|
| ۱ تا ۸ می<br>۱۹ می                                                               | مخالفان دولت و ادامه واپایش بر شهرهای شرقی، درگیری در شهرهای مصراته، زیتان، اجدابیا، هوون، البرقیه میان نیروهای ناتو و قذافی - حمله نیروی هوایی بریتانیا به پایگاه نیروی دریایی لیبی در شهرهای خمص، سرت                                                  |                                                                                                                       |                                       |
| ژوئن ۲۰۱۱<br>- ۳ تا ۷ ژوئن<br><br>- ۱۰ تا ۲۶ ژوئن                                | - واپایش چهار شهر توسط مخالفان در منطقه کوهستانی نفوسه، درگیری میان مخالفان و دولت در حمص، واپایش منطقه راهبردی یفرن - درگیری میان مخالفان و نیروهای دولتی در زلیتن، نفوذ نیروهای شورشی به زاویه و پیشروی به سمت غرب، حملات ناتو به باب العزیزیه و غریان | - حملات هوایی پیوسته ناتو به طرابلس<br><br>- حمله هوایی ناتو به طرابلس                                                |                                       |
| جولای ۲۰۱۱<br>- ۱ تا ۲۵ ژولای                                                    | - حملات ناتو به بئر الغنم در منطقه کوهستان نفوسه، حمله نیروی دولتی به مصراته و زلیتن، حملات ناتو به حومه شهرهای البرقیه، غریان، سرت، وادان،                                                                                                              | - حملات ناتو به طرابلس                                                                                                |                                       |
| آگوست ۲۰۱۱<br>- ۱ تا ۱۵ آگوست<br>۲۰ آگوست<br>۲۲ آگوست<br>۲۳ آگوست<br>اواخر آگوست | - تصرف شهرهای زلیتن و بئر الغنم توسط مخالفان، پیشروی به سوی شهر سرت، تصرف شهرهای صرمان، صبراتة و غریان در غرب لیبی توسط مخالفان. - واپایش شهرهای تاجوراء، جنزور، اربا و بن آشور در حومه طرابلس - واپایش شهرهای سرت، هوون، سبها، بنی ولید و طرحونه        | - درگیری عناصر نیروهای مخالفان با ارتش لیبی با پشتیبانی ناتو در طرابلس<br>- اشغال پایتخت توسط مخالفان<br>- واپایش باب | - فرار معمر قذافی و خانواده از پایتخت |

| زمان و رفتارها و رخدادهای سیاسی                                     | حاشیه                                                                                                                                                                     | مکان مرکزی | رخدادها و پیامدهای سیاسی                                                                  |
|---------------------------------------------------------------------|---------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------------|------------|-------------------------------------------------------------------------------------------|
|                                                                     |                                                                                                                                                                           | العزیزیه   |                                                                                           |
| اکتبر ۲۰۱۱<br>۱۱ تا ۱۴<br>اکتبر<br>۱۷ اکتبر<br>۲۰ اکتبر<br>۲۳ اکتبر | - تصرف شهر سرت غیر از دو منطقه<br>تحت واپایش نیروهای دولتی، درگیری<br>میان نیروهای قذافی و نیروهای شورای<br>انتقالی<br>- سقوط شهر بنی ولید<br>- سقوط سرت و کشته شدن قذافی |            | - مصطفی عبدالجلیل<br>رئیس شورای انتقالی<br>آزادسازی کامل لیبی و<br>پایان جنگ را اعلام کرد |

خودسوزی محمد بوعزیزی، جوان ۲۶ ساله تونسی در تاریخ ۱۸ سپتامبر ۲۰۱۰ در شهر سیدی بوزید را باید آغازگر حرکت‌های اعتراضی مردم تونس دانست؛ به‌گونه‌ای که از فردای آن روز، چند تظاهرات در شهرهای مَنزِل، بوزینه، سیدی بوزید، صفاقس و مکناسی آغاز می‌شود و با گستردگی این تظاهرات، شهرهای حاشیه‌ای محور جنبش‌های سیاسی در تونس قرار می‌گیرند و پس از گذشت تقریباً ده روز در تاریخ ۲۷ سپتامبر، شهر تونس پایتخت کشور تونس در همراهی با جنبش‌های سیاسی ایجاد شده در بخش‌های حاشیه‌ای، عرصه حضور تظاهرکنندگان علیه سیاست‌های حاکم قرار می‌گیرد و اعتراضات علیه حکومت بن علی روند منسجم و هماهنگی به خود می‌گیرد؛ به‌گونه‌ای که اعتراضات و اعتصابات گسترده اصناف مختلف در این شهر (اعتراض کانون وکلا در تاریخ ۳۰ دسامبر ۲۰۱۰ و اعتراض معلمان در ۶ ژانویه ۲۰۱۱) روی می‌دهد و مشاهده می‌شود که این مکان مرکزی، نقشی هدایت‌کننده در جنبش سیاسی تونس ایفا می‌کند؛ به‌گونه‌ای که دیگر شهرها مانند بوزینه، قفسا، المنستیر، سبخا، شب‌ها و... را با خود همراه می‌سازد. اعتراضات گسترده و تداوم‌بخش به محوریت پایتخت و همراهی شهرهای حاشیه‌ای تا فرار بن علی به عربستان و سقوط حکومت وی در تاریخ ۱۴ ژانویه ۲۰۱۱ ادامه می‌یابد.

اما در تحولات کشور لیبی، باید به شرایط خاص قومی - فرهنگی این کشور توجه کرد که باعث شد تحولات در این کشور از همان ابتدا رنگ قومی - قبیله‌ای به خود بگیرد. به‌گونه‌ای که سال‌ها بی‌توجهی و سرکوب قبایل -؛ به‌ویژه قبایل شرقی - توسط معمر قذافی (که خود از قبایل

غربی لیبی بود) توانست خود را در قالب مخالفت و جنگ علیه حکومت قذافی نشان دهد. آغاز جنبش‌های سیاسی در کشور تونس و مصر فرصتی بود برای مخالفان قذافی تا از این طریق بتوانند سال‌ها حقارت و سرکوب توسط حکومت سرهنگ را پاسخ گویند و خود را از یوغ این حکومت آزاد سازند؛ بنابراین با آغاز اعتراضات علیه معمر قذافی در شهر بنغازی باعث شد تا برخوردها و درگیری‌های خشونت‌آمیزی میان نیروهای قذافی و مخالفان ایجاد شود. اعتراضات در همراهی با بنغازی به سایر شهرهای شرقی نیز گسترش پیدا کرد و با سرکوب شدید معترضان توسط حکومت، این اعتراضات شکل خشونت باری به خود گرفت و پس از روزها سرکوب توسط حکومت قذافی، مخالفان دست به سلاح برده و لیبی وارد یک جنگ داخلی میان حکومت و مخالفان آن شد. از همان ابتدای جنگ داخلی، کشورهای غربی نیز سرکوب مخالفان را محکوم کردند. مخالفان در جنگ با نیروهای حکومت چندین شهر را از جمله بنغازی و مصراته در تصرف خود درآوردند و از اینجا تحولات لیبی مسیری ویژه به خود گرفت؛ به گونه‌ای که جنگ شهرها بین مخالفان و حکومت به صورت دامن‌داری شکل گرفت و واپایش شهرهای بسیاری از دست حکومت خارج شد؛ اما نیروهای قذافی با استفاده از سلاح‌های سنگین و نیروی هوایی سعی در بازپس‌گیری شهرهای تصرف‌شده و سرکوب مخالفان را داشتند. این امر باعث واکنش گسترده جامعه جهانی علیه حکومت قذافی شد و شورای امنیت حملات سنگین نیروهای قذافی علیه مخالفان را محکوم کرد و نهایتاً در تاریخ ۱۷ فوریه ۲۰۱۱ این شورا منطقه پرواز ممنوع را در لیبی برقرار ساختند و نیروهای ناتو در حمایت از مخالفان وارد لیبی شدند. از این مرحله نبرد لیبی به نفع مخالفانی که در مکان‌های حاشیه‌ای به درگیری با حکومت مرکزی مشغول بودند؛ به پیش رفت و مخالفان با حمایت نیروهای ناتو توانستند واپایش بسیاری از شهرهای اصلی را بر عهده بگیرند و حکومت قذافی تنها واپایش چند شهر مانند سرت و طرابلس را در اختیار داشت. نیروهای ناتو از تاریخ ۱۹ می ۲۰۱۱ با حملات هوایی پیوسته، طرابلس را مورد تهاجم قرار داد. از سوی دیگر مخالفان حکومت قذافی با پشتیبانی ناتو، یکی پس از دیگری در پیشروی به سمت پایتخت (طرابلس) به تصرف شهرها می‌پرداختند به گونه‌ای که با نزدیک شدن به شهرهای حومه پایتخت، درگیری‌های شدیدی را با ارتش لیبی انجام دادند. تا اینکه در نهایت با حمایت گسترده ناتو، مخالفان توانستند شهر طرابلس را در تاریخ ۲۲ آگوست ۲۰۱۱ تصرف کنند و در میدان سبز این شهر دست به تجمع زدند و نام آن را به میدان شهدا تغییر دادند. از این تاریخ این میدان به عنوان نماد انقلاب مردم

لیبی خوانده شد. سرهنگ قذافی نیز که فرار کرده بود، در تاریخ ۲۰ اکتبر ۲۰۱۱ به دست مخالفان کشته شد و مصطفی عبدالجلیل رئیس شورای انتقالی در تاریخ ۲۳ اکتبر ۲۰۱۱، آزادسازی کامل لیبی و پایان جنگ را اعلام کرد.

بر اساس آنچه گفته شد و در مقایسه وقایع‌نگاری میان دو کشور تونس و لیبی می‌توان عنوان کرد؛ اشتراکات تاریخی - فرهنگی غرب آسیا عربی احتمالاً یکی از دلایل شکل‌نگرفتن دموکراسی و جامعه مدنی بوده است. نظام‌های استبدادی غرب آسیا عربی، اگرچه خود بیشترین استفاده را از ماهیت جامعه پدرسالار جوامع خود برده‌اند، اما درعین حال به دلیل در پیش گرفتن سیاست‌های مدرنیستی، ضربات جبران‌ناپذیری بر همین ساختار پدرسالارانه اجتماع وارد کرده‌اند. سیاست‌های سرکوب‌گرانه این نظام‌ها در مقابل سیاست‌های سنتی و کم‌تر خشن نظام‌های عربی پادشاهی موجود، نفرت و شکافی عظیم میان آن‌ها و جوامعشان پدید آورده است که جز با انقلاب و کنش جمعی اعتراضی قابل پرکردن نیست. این رسانه‌ها از یک‌سو انحصار دانش و اطلاعات را از حکومت گرفتند و از سوی دیگر به شکل‌گیری و گسترش هویت‌های جدید کمک کردند. رسانه‌های جدید هم‌زمان به عامل سازمان‌دهی تبدیل شدند و به دلیل این نقش رسانه‌های جدید افراد مختلفی قادر به نقش‌آفرینی در این جنبش‌ها شدند و این ناشی از ماهیت مردم‌سالاری رسانه‌های مجازی است که همگی به آن‌ها دسترسی دارند. درنتیجه رهبری منسجم که تعیین‌کننده خطوط سازمانی، منافع و استراتژی جنبش است، دیگر مانند جنبش‌ها و انقلاب‌های گذشته نقش محوری ندارند.

### ب) یافته‌های پیمایشی

بر اساس یافته‌های پیمایشی، ویژگی جمعیت‌نگاری جامعه آماری نشان می‌دهد (۷۱٪) از افراد نمونه را مردان و (۲۵/۶٪) از افراد نمونه را زنان تشکیل می‌دهند. ۳۹/۲ درصد از افراد نمونه رشته تحصیلی‌شان جغرافیای سیاسی است، ۳/۴ درصد علوم ارتباطات، ۳۳ درصد روابط بین‌الملل، ۶/۸ درصد جامعه‌شناسی و ۱۳/۱ درصد رشته تحصیلی‌شان علوم سیاسی است. از لحاظ مرتبه علمی ۴/۵ درصد دانشیار، ۱۸/۸ استادیار، ۳/۴ درصد مربی، ۳۱/۸ درصد دانشجوی دکتری و ۲۷/۸ درصد از افراد نمونه رتبه علمی‌شان کارشناسی ارشد است.

۳/۴ درصد از افراد نمونه اطلاعات خود را در مورد تحولات رخ داده غرب آسیا از طریق مطبوعات کسب کرده‌اند، ۲۲/۴۰۷ درصد از خبرگزاری‌ها، ۵/۷ درصد رسانه‌های تصویری، ۳/۴ درصد و ۲۷/۸ درصد از افراد نمونه اطلاعات خود را در مورد تحولات رخ داده غرب آسیا از

طریق تمام موارد ذکرشده کسب کرده‌اند. ۶۷ درصد از افراد نمونه در این زمینه مقاله یا تألیفی انجام داده‌اند و ۳۰/۲ درصد از افراد نمونه در این زمینه مقاله یا تألیفی انجام نداده‌اند. بر اساس یافته‌ها ۹۷/۲ درصد از افراد نمونه فعالیت‌های شبکه اجتماعی را مؤثر در به چالش کشیده شدن موجودیت نظام سیاسی حاکم کشورهای تونس، لیبی می‌دانند و معتقدند فعالیت‌های شبکه اجتماعی در حد زیاد مؤثر بر به چالش کشیده شدن موجودیت نظام سیاسی حاکم کشورهای تونس، لیبی تأثیر دارد. ۹۴/۳ درصد پاسخ‌گویان بر این باورند فعالیت‌های شبکه اجتماعی مؤثر بر به چالش کشیده شدن امنیت ملی کشورهای تونس، لیبی می‌دانند. ۹۰/۳ درصد از افراد نمونه فعالیت‌های شبکه اجتماعی را مؤثر بر به چالش کشیده شدن منافع ملی کشورهای تونس، لیبی می‌دانند. ۹۷/۲ درصد از افراد نمونه فعالیت‌های شبکه اجتماعی را مؤثر بر به چالش کشیده شدن ارزش‌های حکومت کشورهای تونس، لیبی می‌دانند. پاسخ‌گویان میان شبکه‌های اجتماعی گام‌بو را در ایجاد تحولات و چالش‌های سیاسی و اجتماعی کشورهای تونس، لیبی به‌عنوان اولویت اول شناخته‌اند، تویتر اولویت دوم و مای اسپیس را اولویت سوم در ایجاد تحولات و چالش‌های سیاسی و اجتماعی کشورهای تونس، لیبی شناخته‌اند. پاسخ‌گویان در میان گروه‌های خبری نقش الجزیره را در ایجاد تحولات و چالش‌های سیاسی و اجتماعی به‌عنوان اولویت اول شناخته‌اند، بی‌بی‌سی اولویت دوم و میان گروه‌های خبری نقش سی‌ان‌ان را در ایجاد تحولات و چالش‌های سیاسی و اجتماعی به‌عنوان اولویت سوم انتخاب کرده‌اند؛ نقش این سه رسانه را پررنگ ارزیابی نموده‌اند. همچنین پاسخ‌گویان بر این باورند که در ابعاد حکومت آنچه به چالش کشیده می‌شود، اول موجودیت نظام سیاسی حاکم، سپس منافع ملی در اولویت دوم و همچنین مؤلفه‌های ارزش‌های حکومت را به‌عنوان اولویت سوم و امنیت ملی را به‌عنوان اولویت چهارم توسط فضای مجازی شناخته‌اند و پاسخ‌گویان بر این باورند که، حفظ موجودیت نظام سیاسی حاکم به‌عنوان اولویت اول حکومت‌ها در تقابل با فضای مجازی قرار دارد، سپس منافع ملی اولویت دوم و ارزش‌های حکومت را به‌عنوان اولویت سوم حکومت‌ها در تقابل با فضای مجازی شناخته‌شده‌اند و مؤلفه امنیت ملی را به‌عنوان اولویت چهارم شناخته‌اند؛ که دولت‌ها در فضای مجازی در بحران‌ها پیش‌آمده این مؤلفه‌های حکومت را مورد توجه قرار داده‌اند.

جدول ۳-۱: بررسی ضریب همبستگی، ضریب تعین، بتا و سطح معناداری میان متغیرها

| پست<br>الکترونیک                                     | فضای<br>تعاملی                                       | وبلاگ‌ها                                            | گروه‌های<br>خبری                                     | شبکه‌های<br>اجتماعی                                 | فضای<br>مجازی            |
|------------------------------------------------------|------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|------------------------------------------------------|-----------------------------------------------------|--------------------------|
|                                                      |                                                      |                                                     |                                                      |                                                     | حکومت                    |
| R=۰/۱۷<br>R Square=<br>۰/۰۲۸<br>B=۰/۹۹۸<br>Sig=۰/۰۰۰ | R=۰/۱۹<br>R Square=<br>۰/۳۶۱<br>B=۱/۰۱۲<br>Sig=۰/۰۰۰ | R=۰/۲۱<br>RSquare<br>=۰/۰۴۱<br>B=۱/۰۲۴<br>Sig=۰/۰۰۰ | R=۰/۲۱<br>R Square<br>=۰/۰۴۱<br>B=۱/۰۲۴<br>Sig=۰/۰۰۰ | R=۰/۴۷<br>RSquare<br>=۰/۲۲۹<br>B=۲/۴۵۹<br>Sig=۰/۰۰۰ | موجودیت<br>نظام<br>سیاسی |
| R=۰/۲۱<br>RSquare<br>=۰/۰۴۱<br>B=۱/۰۲۴<br>Sig=۰/۰۰۰  | R=۰/۰۷<br>RSquare<br>=۰/۰۰۴<br>B=۰/۴۳۸<br>Sig=۱/۰۵   | R=۰/۴۱<br>RSquare<br>=۰/۱۶۸<br>B=۲/۲۶۸<br>Sig=۰/۰۰۰ | R=۰/۲۲<br>RSquare<br>=۰/۰۴۸<br>B=۱/۱۲۷<br>Sig=۰/۰۰۰  | R=۰/۱۱<br>RSquare<br>=۰/۰۱۲<br>B=۰/۶۶۴<br>Sig=۰/۰۰۰ | امنیت<br>ملی             |
| R=۰/۲۲<br>RSquare<br>=۰/۰۴<br>B=۱/۱۹۸<br>Sig=۰/۰۰۰   | R=۰/۲۱<br>RSquare<br>=۰/۰۴۱<br>B=۱/۰۲۴<br>Sig=۰/۰۰۰  | R=۰/۱۵<br>RSquare<br>=۰/۰۲۲<br>B=۰/۸۸۷<br>Sig=۱/۰۰۴ | R=۰/۴۵<br>RSquare<br>=۰/۲۲۰<br>B=۲/۵۱۶<br>Sig=۰/۰۰۰  | R=۰/۱۳<br>RSquare<br>=۰/۰۱۶<br>B=۰/۷۹۴<br>Sig=۰/۰۰۰ | منافع<br>ملی             |
| R=۰/۱۶<br>RSquare<br>=۰/۰۲۵<br>B=۰/۹۸۶<br>Sig=۰/۰۰۰  | R=۰/۳۱<br>RSquare<br>=۰/۰۹۶<br>B=۱/۸۶۷<br>Sig=۰/۰۰۰  | R=۰/۰۹<br>RSquare<br>=۰/۰۰۸<br>B=۰/۵۳۱<br>Sig=۱/۰۰۶ | R=۰/۳۱۳<br>RSquare<br>=۰/۰۹۶<br>B=۱/۸۶۷<br>Sig=۰/۰۰۰ | R=۰/۴۲<br>RSquare<br>=۰/۱۷۶<br>B=۲/۳۵۷<br>Sig=۰/۰۰۰ | ارزش‌های<br>حکومت‌ها     |

بر اساس جدول روابط و میزان رابطه معنادار میان متغیرها آشکار می‌شود؛ بر این اساس شبکه‌های اجتماعی در رابطه با موجودیت نظام سیاسی بیشترین سطح رابطه را با (۰/۴۷) مشخص می‌کنند که نشان از تأثیرگذاری شبکه‌ها بر موجودیت نظام سیاسی است؛ همچنین رابطه میان وبلاگ‌ها و امنیت ملی (۰/۴۱) دارای میزان بالایی است و بین منافع ملی و تأثیر گروه‌های خبری بر آن نیز رابطه‌ای (۰/۴۵) مشاهده می‌شود و یا اینکه تأثیر فضاهای تعاملی بر ارزش حکومت‌ها (۰/۳۱) مشهود است؛ اما در مقابل بعضی از متغیرها در روابط مستقیم ضعیف هستند بدین معنا که رابطه مستقیمی بین وبلاگ‌ها و ارزش حکومت‌ها یا فضای تعاملی بر امنیت ملی مشهود نیست؛ اما چون سطح معناداری آن‌ها (sig= 000/0) است یعنی روابط غیرمستقیمی میان آن‌ها در جریان است.

## بحث و نتیجه‌گیری

فضای مجازی در دنیای اجتماعی امروز نقش مهمی را ایفا می‌کند. همان‌گونه که کاستلز (۲۰۰۵) معتقد است؛ شبکه‌های ارتباطی جای دیگر اشکال ارتباطی را گرفته‌اند و سبب گردیده مطالبات عمومی و نارضایتی‌های عمومی در فضای غیررسمی دولت‌ها را تحت فشار قرار دهد و حاکمیت و مشروعیت آن‌ها را با خطر مواجه می‌کند و این ساختار اجتماعی نو با پیدایش ابزارهای ارتباطی نوین در اواخر قرن بیستم و شکل‌گیری گروه‌های هویت‌خواه جدید متحول شده است و در درون جامعه شبکه‌ای با توجه به حجم بالا و سرعت انتقال داده‌ها امکان واپایش محلی را بی‌اثر نماید و در نتیجه دولت‌ها چنین جامعه را نمی‌توانند واپایش کامل نمایند. بر این اساس در پژوهش حاضر به بررسی این موضوع پرداخته شده که فضای مجازی تا چه اندازه می‌تواند حکومت‌ها را با چالش مشروعیت روبرو سازد، بحرانی که به گفته پای (۱۹۷۴) نظام اعتبار خود را از دست داده و اقبال عمومی خود را از دست می‌دهد. همچنین برای پرداختن به این مهم به مطالعه موردی ۲ کشور غرب آسیا که با انقلاب مواجه شدند، پرداخته شده تا نقش فضای مجازی در این تحولات روشن شود. صاحب‌نظران حاضر در پژوهش در ابتدا با بیش از ۸۱٪ اذعان داشته‌اند که تحولات رخ داده در کشورهای تونس و لیبی تحت تأثیر فضای مجازی بوده، همان‌گونه که کاستلز (۲۰۰۵) نیز به همین مبحث توجه داشته و نقش فضای مجازی را در تحولات جهانی امروز مهم می‌داند و همچنین بیش از ۵۶٪ معتقدند این فضا موجب انسجام نارضایتی‌ها عمومی شده است و تافلر (۱۳۷۴) نیز معتقد است رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی جدید با تحول در افکار عمومی واپایش دولت‌ها را کاهش داده و زمینه تحولات اجتماعی را افزایش می‌دهند. همچنین در کشورهای لیبی و تونس، رسانه‌ها اغلب در انحصار دولت‌اند و به‌طور طبیعی صاحبان رسانه از آن در جهت تحکیم حضور و مشروعیت خود بهره می‌برند، همان‌گونه که در گزارش مؤسسه رند نیز عنوان شده که کشورهای غرب آسیا حکومت‌های دیکتاتوری هستند که امکان فضای باز اجتماعی را ممکن نمی‌سازند و با گسترش رسانه‌های جمعی مانند فضای مجازی، امکان تعاملات اجتماعی را فراهم کرده است. بر این اساس گسترش مؤلفه‌های فضای مجازی این انحصارطلبی را دچار شکست نمود و به‌عنوان ابزاری برای اطلاع‌رسانی و افزایش بینش سیاسی مردم در این کشورها تبدیل شد؛ همان‌گونه که حافظ نیا (۱۳۸۵) نیز به همین مسئله می‌پردازد که گسترش فضای مجازی باعث تهدیدات سیاسی می‌شود و این تهدیدات ثبات سیاسی سازمان‌های حکومت‌ها را به چالش می‌کشد، به‌گونه‌ای که

در این پژوهش نیز این نکته اشاره شده که در اولین قدم فضای مجازی موجودیت سیاسی کشورها را با تهدید مواجه می‌سازد و در پی از آن دیگر ابعاد حاکمیت نیز تحت تأثیر قرار می‌گیرد. در میان مؤلفه‌های شبکه اجتماعی، فیس‌بوک به‌عنوان محبوب‌ترین ابزارهای شبکه‌های اجتماعی در منطقه غرب آسیا مشخص شده است. تحقیقات نشان می‌دهد که توییتر یکی دیگر از مؤلفه‌های شبکه‌های اجتماعی که در سطوح مختلف در طول سه‌ماهه اول سال ۲۰۱۱ نفوذ بسیاری داشته، در آینده نیز بیشتر گسترش یافته است در این میان محبوبیت ابزارهای رسانه‌های اجتماعی همچنان در طول سه‌ماهه اول سال ۲۰۱۱، به رشد خود ادامه داده‌اند، به‌عنوان مثال، فیس‌بوک و توییتر پایه کاربری و قابلیت‌های خود را به‌طور توجه‌برانگیزی گسترش داده‌اند، به‌طوری‌که هم قبل از انقلاب و هم در طول انقلاب این افراد از گام بو، توییتر و یوتیوب برای اعمال فشار بر دولت‌های خود استفاده کردند. در برخی موارد آن‌ها از فناوری‌های جدید در راه‌های خلاق استفاده کردند. همان‌گونه که در نظریه رسانه‌های جایگزین به این مسئله پرداخته و معتقدند رسانه جایگزین می‌تواند به‌عنوان رسانه‌ای که تلاش دارد در آزادی دگرگونی اجتماعی به‌وسیله مضمون انتقادی رسانه مشارکت کند. در ضمن وبلاگ‌نویسان نیز با تولید محتوایی که انجام می‌دهند جزو مؤلفه‌هایی از فضای اجتماعی بودند که نقش مهمی را ایفا کردند به‌گونه‌ای که بر اساس یافته‌ها وبلاگ‌نویسان از طریق ایجاد آگاهی و مطالبات اجتماعی نوین امنیت ملی را با خطر مواجه می‌کنند؛ همچنین از دید برخی معترضان شبکه‌های خبری عربی و رسانه‌های سنتی به‌طور توأمان معترضان را آگاه ساخته و به تحریک آنان پرداخته‌اند. همان‌گونه که یافته‌های این پژوهش نیز عنوان می‌کند؛ وبلاگ‌ها و شبکه‌های خبری امنیت ملی و منافع ملی کشورها را می‌توانند با خطرات جدی مواجه سازند. بر اساس گفته پای (۱۹۷۴) نیز رخ دادن بحران مشروعیت، بحران توزیع و بحران مشارکت به‌صورت یک زنجیره به هم متصل می‌تواند امنیت ملی و منافع ملی را به خطر بیندازد که در این میان فضاهای آگاهی‌دهنده به عامه به‌عنوان تسهیلگر این واقعه رخ می‌دهد که بر اساس یافته‌های این پژوهش وبلاگ‌نویسان با توجه به تجربه انقلاب تونس نقش مهمی را ایفا کرده‌اند که با آشکارسازی بحران مشروعیت، اعتبار ساختار را زیر سؤال می‌برند و با نشان دادن بحران توزیع مبنی بر توزیع نکردن منابع در جامعه باعث ایجاد بحران نفوذ که دولت واپایش خود را بر بخش‌های مختلف حاکمیت از دست می‌دهند، ایجاد می‌کند.



از جهت دیگر در میان مؤلفه‌های چالش حکومت نیز بر اساس یافته‌ها تحولات حکومت‌ها و ایجاد چالش‌ها ابتدا موجودیت نظام سیاسی حاکم را نقض می‌کند و در دیگر مراحل منافع حکومت‌ها، سپس ارزش‌های حکومت و بعد امنیت ملی را به چالش می‌کشد که در این میان می‌توان به نظریه حکمرانی آناکرونیستی اشاره کرد که معتقدند حاکمیتی که نسبت به ترتیبات تاریخی و ادراک و با رفتار زمانه خود، دچار تأخر است و تحولات جامعه و خواسته‌های مردم با ادراک حکومت از وقایع به‌صورت هم‌زمان نیست. بدین معنی که بر اساس این نوع حکومت‌ها تحولات جامعه را نمی‌توانند درک کنند و اقدام مناسب انجام دهند که باعث می‌شود ابعاد مختلف حکومت دچار چالش شوند؛ همان‌گونه که در تحولات کشورهای غرب آسیا و این قضیه رخ داده است؛ بنابراین گسترش ارتباطات؛ به‌ویژه ارتباطات الکترونیک، جامعه جدید را چنان از جوامع پیشین متمایز ساخته که عصر جدید را عصر ارتباطات و جامعه امروز را جامعه اطلاعاتی خوانده‌اند. در چنین جامعه‌ای رسانه‌ها و وسایل ارتباط جمعی به‌عنوان عنصری کلیدی در ارتباطات، نقشی بس مهم ایفا می‌کنند. رسانه‌ها در این عصر، یکی از مهم‌ترین ابزارهای دسترسی به اهداف تلقی می‌شوند و توانسته‌اند لایه‌های غیررسمی و یا کم‌تر رسمی جامعه که دچار نوعی کسری ارتباطی بوده‌اند، از طریق فضای مجازی این کسری را جبران کنند. ثابت شده است که تبادل اطلاعات، ابزاری قدرتمند در ایجاد و پیشبرد جنبش‌های اجتماعی است. فناوری با پیوند دادن گروه‌های هم‌فکر با یکدیگر، تحولات سیاسی را سرعت می‌بخشد. رسانه اجتماعی روابط ضعیف را با کشاندن فعالیت اعتراضی مردمی به عرصه فضای مجازی، قوی‌تر می‌کند. مؤلفه‌های فضای مجازی همان‌طور که سازمان‌دهی را آسان می‌کنند، بر چرخه اخبار و اطلاعات که از سوی سایر رسانه‌ها شکل می‌گیرد و جریان تحولات را به سایر نقاط جهان می‌رساند، نیز تأثیر می‌گذارند و از این طریق ابعاد مختلف حکومت‌ها را با چالش و مشروعیت نداشتن مواجه می‌سازند.

۱. تافلر، آلون (۱۹۸۰)؛ **موج سوم**. تهران: انتشارات فاخته، ۱۳۷۴
۲. جونز، مارتین؛ رایس، مایکل وودز (۱۳۸۶)؛ **مقدمه‌ای بر جغرافیای سیاسی**. ترجمه زهرا پیشگاهی فرد و رسول اکبری). تهران: انتشارات دانشگاه تهران.
۳. حافظ نیا، محمدرضا؛ احمدی پور، زهرا؛ قادری حاجت، مصطفی (۱۳۸۹)؛ **سیاست و فضا**. مشهد: پاپلی.
۴. حافظ نیا، محمدرضا؛ کاویانی راد، مراد (۱۳۸۳)؛ **افق‌های جدید در جغرافیای سیاسی**. تهران: انتشارات سمت.
۵. حافظ نیا، محمدرضا (۱۳۸۵)؛ **اصول و مفاهیم ژئوپلیتیک**. مشهد: انتشارات پاپلی.
۶. کاستلز، مانوئل (۱۳۸۵)؛ **عصر اطلاعات**، اقتصاد، جامعه و فرهنگ - قدرت هویت - (جلد دوم). ترجمه: چاووشیان، حسن. طرح نو. تهران. چاپ پنجم
7. A. Miller, Byron. (2000). **Geography and Social Movements, Comparing Antinuclear Activism in the Boston Area**. University of Minnesota Press.
8. Agnew, John. (1996). Mapping politics: how context counts in electoral geography. **Political Geography**. Vol 15, No 2, pp 129-146. Published by Elsevier Science Ltd.
9. Della Porta, Donatella And Diani, Mario. (2006). **Social Movements And Introduction**. Second edition published by Blackwell Publishing Ltd.
10. Tilly, Charles. (1978). **From Mobilization to Revolution**. First edition, Published in the United States By Newbery Award Records, Inc.
11. Warf, Barney. **Encyclopedia of Human Geography**. SAGE Publication 2006.
12. Agnew, John, Mitchell, Katharyne and Toal, Gerard. (2003). **A Companion to Political Geography**. Published By Blackwell Ltd.
13. Tuan, Yi-Fu. (). Space And Place: Humanistic Perspective. Gale and G. Olsson(eds), **Philosophy in Geography**, 374-427.
14. Gregory, Derek and others. (2009). **The Dictionary of Human Geography**. 5<sup>th</sup> Edition, Published By Wiley – BlackWell Ltd.
15. Kitchin, Rob And Thrift, Nigel. (2009). **International Encyclopedia of Human Geography**. Vol 1-12. Editors – in- chief, first edition, Elsevier Ltd.
16. Kitchin, Rob And Thrift, Nigel. (2009). **International Encyclopedia of Human Geography**. Vol 10. Editors – in- chief, first edition, Elsevier Ltd
17. Boogaart, A Tomas. (2001). The Power of Place: From Semiotics To Ethnogeography. **Middle States Geographer**, 2001, 34:38-48.

18. K.Lee, Nelson. (2009).How is a political public space made? The birth of Tiananmen Square and the May Fourth Movement. ***Political Geography* 28 (2009)32-43.**
19. Hussein, Abdel-Rahman. (2012). Mohamed Morsi claims victory for Muslim Brotherhood in Egypt election. The Guardian, Monday 18 June 2012. In Access At: ***<http://www.guardian.co.uk/world/2012/jun/18/mohamed-morsi-muslim-brotherhood-egypt>***
20. Freedom House. (2009).Freedom on the Net: A Global Assessment of Internet and Digital Media. Freedom House, April 1,2009. In access at: ***<http://www.freedomhouse.com>.***
21. ***<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/eg.html>***
22. O'Sullivan, Tim. (1994). ***Alternative media. In: O'Sullivan***,Tim, Hartley, John, Saunders Danny and Montgomery Martin, Fiske John, (Editorss). Key Concepts in Communication and Cultural Studies. Routledge. New York
22. Sandoval, Marisol and Fuchs, Christian. (2010). Towards a critical theory of alternative media. ***Telematics and Informatics***. Vol: 27. Pp 141–150
23. [countrystudies.us](http://countrystudies.us),2013
24. Cahoon,2011
25. ***[www.BBC.co.uk](http://www.BBC.co.uk)***

